

TANULMÁNYOK / ARTICLES

A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete

Definition, delimitation and classification of rural areas

KOVÁCS ANDRÁS DONÁT, FARKAS JENŐ ZSOLT, PERGER ÉVA

KOVÁCS András Donát: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét; kovacs@rkk.hu
FARKAS Jenő Zsolt: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét; farkasj@rkk.hu
PERGER Éva: intézetigazgató, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Kecskemét; perger.eva@rkk.hu

KULCSSZAVAK: a vidék lehatárolása, területi differenciálódás, járási szintű tértípusok, vidékfejlesztés

ABSZTRAKT: A vidék fogalmát és lehatárolását, a vidéki térségek újrastrukturálódását, valamint differenciálódását évtizedek óta tudományos diskurzusok övezik. Sokak szerint a vidéki terek jól definiálhatók és objektív mutatók segítségével egzakt módon körülírhatók, míg mások megkérdőjelezzik a vidékfogalmak általános érvényét és időtállóságát. Az ezzel kapcsolatos eddigi eredményeket, különböző nézeteket és polémiákat áttekintve – más hazai műhelyekhez hasonlóan – mi is arra a végkövetkeztetésre jutottunk, hogy a „vidék” mint tércategória pontosan nem határozható meg.

A szakmai viták azonban általában nem csupán elméleti és módszertani kérdéseket vetnek fel, hanem legtöbbször a területfejlesztéshez kötődő gyakorlatias szempontokat is; mint például az egyes európai uniós tagországok vidékfejlesztését szabályozó irányelvek kérdéskörét. A vidéki térségekről alkotott felfogás ugyanis nagyban meghatározza a nemzeti vidékpolitikák specifikus céljait, illetve predesztinálja a támogatási források elosztását, végső soron pedig a tájak, települések és az ott élő közösségek jövőjét is. Meglátásunk szerint hazánkban mind a témakör elvi kérdésfelvetései, mind a fejlesztésekhez kapcsolódó empiriák rendkívül időszerűek, hiszen a rurális értékek megőrzése és a vidéken élők helyzetének javítása az egyik legsürgősebb társadalmi feladatunk.

A vidék szerepének növekvő jelentőségét kiemelő komplex vidékkutatási program (2013) alkalmat teremtett a korábbi nemzetközi és hazai vidéktanulmányok áttekintésére, valamint a már ismert módszerek együttes alkalmazásával új szemléletű tércategória-rendszer kialakítására. Tanulmányunkban – a vidék fogalomkörével és területi lehatárolásával kapcsolatos eddigi megközelítések áttekintő összegzésén túl – a magyarországi vidéki térségek új szempontok szerinti tipológiai kísérletét is bemutatjuk. Kutatásunk során az újonnan kialakított közigazgatási egységeket, vagyis a járásokat vettük alapul, és vizsgálatainkat, majd az ezt követő tipizálásokat az általunk

vidékinek „besorolt” járások körében végeztük el. Reményeink szerint munkánk támpontokat nyújt a 2014–2020-as költségvetési időszak vidékfejlesztési politikája számára, amely lehetővé teszi a téregységenként differenciált fejlesztési irányok és intézkedések alkalmazását.

András Donát KOVÁCS: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Kecskemét; kovacs@rkk.hu

Jenő Zsolt FARKAS: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Kecskemét; farkasj@rkk.hu

Éva PERGER: director, senior research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Kecskemét; perger.eva@rkk.hu

KEYWORDS: delimitation of rural areas, spatial differentiation, classification of micro-regions, rural development

ABSTRACT: The definition and delimitation of rural areas, the process of rural restructuring and rural differentiation have been in the focus of scientific debates for decades. While many believe that there is an exact way for defining and objectively describing rural areas, others doubt that a universal and timeless definition of rural can be developed. After a thorough examination of the different opinions and scientific arguments, the authors also came to the conclusion that there is no general method for defining rural as a spatial category.

The scientific debates not only revolve around the theoretical and methodological issues of defining rural areas; the practical aspects of rural development, such as the basic principles of rural development in the member states of the European Union are also widely discussed. The different perceptions of rural areas heavily influence the specific goals of national rural policies, predetermine the allocation of national and EU funds, and thus affect the future of the rural landscape, settlements and communities. The authors' opinion is that theoretical arguments and empirical research are equally important for addressing one of the most pressing issues of present-day society: improving the livelihood of rural inhabitants without the destruction of rural values.

In 2012 and 2013, the authors participated in the rural research program titled “Hungarian rural areas in the European space - differentiation and types of rural micro-regions”, conducted by the Hungarian Academy of Sciences and the Hungarian National Rural Network. The results also underlined that addressing rural problems is imperative. This complex research program provided a great opportunity for a systematic review of the Hungarian and international literature of rural studies. During the review, the authors identified multiple methods for classifying rural areas. With the use of the existing methodology and with the inclusion of some novel aspects, the authors attempted to create a new classification of the Hungarian rural areas.

The recently created micro-regions of Hungary, called járás, were chosen as the units of analysis. First, the authors delimited the rural administrative units from the urban ones. Every micro-region without a town with more than 10,000 inhabitants, or with a town with more than 10,000 inhabitants, but with a population density lower than the country average was considered rural. In the second step of the analysis, the authors created eight complex rural area types based on the state of the environment, the social capacity, the economic well-being and the agricultural dependency of the rural administrative units so designated. The results suggest that the Hungarian countryside is dominated by negative social and economic processes: the larger part of the rural micro-regions can be described as stagnating-lagging areas with strong agricultural dependency. Hopefully the results of the rural research programme contribute to formulating the rural policy for the 2014–2020 programming period and encourage policymakers to consider spatially differentiated rural development aims and approaches.

Bevezetés

A vidék – mint fogalom és mint komplex környezeti rendszer – egyszerre több tudományterület érdeklődésének homlokterében áll. A megnevezés alapvetően egy térbeli egységre utal, ugyanakkor jelentéstartalma számos természeti-táji, társadalmi-kulturális és gazdasági vonatkozást is magában foglal. Az eltérő megközelítéseknek megfelelően a témával foglalkozó kutatók és szakemberek különbözőképpen értelmezik a fogalmat. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a vidékkutatások jelentősége egyre nő, hiszen a rurális környezetben zajló vizsgálatok nem csupán elméleti és módszertani kérdéseket vetnek fel, de a gyakorlatba ültethető területfejlesztési megoldások alapját is képezhetik, így fontos társadalmi célok eléréséhez járulhatnak hozzá. Ezt erősítik meg az OECD- és EU-országok stratégiai dokumentumai, amelyekben a rurális értékek megőrzése és a vidéki életkörülmények javítása prioritásként jelenik meg.

A fenti gondolatokat szem előtt tartva – a 2013 során folytatott komplex vidékkutatás eredményeire alapozva – tanulmányunkat két fő irányvonalon állítottuk össze: egyrészt a nemzetközi és hazai szakirodalom alapján összegezzük a vidék fogalmával és területi lehatárolásával, valamint a vidéki térségek differenciálódásával és lehetséges tipizálásával kapcsolatos fontosabb eredményeket, másrészt bemutatjuk a magyarországi vidéki térségek lehatárolására és térségtípusokba sorolására tett legújabb kísérletünket.

A vidék fogalmának és a vidéki területek lehatárolásának legfőbb elvi kérdései

A vidék értelmezése az Amerikai Egyesült Államokban és Európában

A vidék fogalmkörével és lehatárolásával kapcsolatos dilemmák elsőként az Amerikai Egyesült Államokban merültek fel. Az 1910-es népszámláláskor az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala (US Census 1910) minden helyet vidéknek tekintett, ahol a lakónépesség száma nem haladta meg a 2500 főt, illetve ahol a beépítetlen tájak határozták meg a földhasználatot. A 2500 fős határérték a legtöbb államban máig változatlan maradt, de mellette új kritériumként jelent meg a 999 fő/négyzetmérföld¹ alatti népsűrűségi mutató is. Fontos tény, hogy a tengerentúlon már az 1940-es években vidékfejlesztési típusú támogatási rendszereket dolgoztak ki, az első vidékfejlesztési törvényt (Rural Development Act of 1972) pedig 1972-ben fogadták el. Ezt követte 1980-ban egy újabb törvény (Rural Development Policy Act of 1980), amely nemzeti szintű vidékfejlesztési stratégia elkészítését írta elő. A törekvések ellenére az egységes célok kialakítása csak részben sikerült, hiszen a különböző szövetségi ügynökségek és hivata-

lok eltérő meghatározásokat használtak (használnak ma is), ami meggátolta az egységes vidéki tércategória kialakítását (Cromartie, Bucholtz 2008).

A gyakorlati, fejlesztési célú megközelítések mellett az amerikai vidékkutatók számos elméleti koncepciót dolgoztak ki, melyek tudományos alapokra támaszkodva bírálták a hivatalosan elfogadott definíciókat. Többek szerint a gyakorlati alkalmazásban használt vidékfogalmak egyrészt rossz kérdésfeltevésen alapultak, másrészt a küszöbértékek (népességszám, népsűrűség) megadása alkalmatlannak bizonyult a vidéki területek elhatárolására. Waldorf úgy vélekedett, hogy az urbánus és rurális térségek éles elkülönítése hibás koncepció, s ehelyett az egyes térségek „vidékiességi fokozatának”, ún. „relatív ruralitási indexének” megalkotását javasolta. E mutatószám alkalmazásának előnye lehet, hogy bármilyen területi szintre alkalmazható, nem kell új népsűrűségi vagy egyéb küszöbértékeket meghatározni, a ruralitás fokát időben is összehasonlíthatóvá teszi, valamint integrálja a vidékiség összetettségét (Waldorf 2006). Ezeket az elképzeléseket később az európai szakirodalomban is figyelembe vették, ugyanakkor kontinensünk természeti léptékei és társadalmi jellemzői merőben mások, így az USA-ban alkalmazott fogalmak és metódusok Európában kevésbé voltak alkalmazhatók. Az európai vidéki terek egzakt meghatározása kapcsán alapvetően kétféle elgondolás vált uralkodóvá. Az egyik felfogás szerint a ruralitás objektív mutatók segítségével leírható, míg a másik megközelítés megkérdőjelezi a vidékfogalmak időtállóságát, sőt a definíciók szükségességét is. A vidékről kialakult polémia alapján egyesek arra következtettek, hogy a ruralitás mint tércategória nem határozható meg, így a vidékre pontos definíció nem alkalmazható (Newby 1980, 1985).

A nézőpontkülönbségek és elméleti viták ellenére az elmúlt évtizedekben sokan mégis kísérletet tettek a fogalomkör tisztázására. Mérföldkövet jelentett Cloke munkája, aki a *Journal of Rural Studies* első számának szerkesztői jegyzetében egy akkor újszerűnek számító megközelítés alapján fogalmazta meg a vidék jellemzőit. Úgy vélte, hogy a vidékre általánosan jellemző a mezőgazdasági, erdészeti célú és extenzív földhasználat, a kihasználatlan földterületek nagy aránya és azok a kistelepülések, amelyek épített környezete szorosabb kapcsolatban áll a tájjal, valamint a lakosság identitása és attitűdje, nevezetesen a természeti környezetet tisztelő, ahhoz alkalmazkodó magatartásmód (Cloke 1985). Cloke tézisei ugyan ma már sok tekintetben cáfolhatók (a szerző maga is elismeri, hogy definíciója csak a vidéki terek egy részére érvényes, és más meghatározások is elképzelhetők), mégis napjainkban is meghatározóan jelen vannak a vidéki térségekről való gondolkodásban.

Előfordultak kevésbé tudományos, de sokak által mégis elfogadottabb megközelítések, mint például a „negatív megfogalmazás”, mely szerint „minden vidék, ami nem város” (Quendler 1986). E felvetésből ered az a felfogás, amelyben a vidék az a téregység, amely még „nem esett áldozatul az urbanizálódás dühének”, „ahol még van tér és van levegő” (Boros 2001). Egyesek úgy vélik, hogy a vidék nem más, mint egy sajátos életforma, míg vannak, akik fej-

lesztéspolitikai aspektusból közelítik meg a fogalmat, és vidéki területnek minősítenek minden periférián elhelyezkedő, kevésbé lakott területet, amely a fejlesztések középpontjában áll (Wytrzens 1994). Mások szerint a ruralitás alapvetően sztereotípiákon keresztül határozható meg, vagyis az emberek tudatában lévő mentális térkép alapján tekinthetők bizonyos földrajzi egységek vidéki térnek (Balcsók 2004, 2001; Font 2001; Haartsen, Grootte, Huigen 2000; Halfacree 1993; Hoggart, Buller, Black, 1995; Rye 2006). Ezen elképzeléseket sokan vitatják, vagy azért, mert nem számszerűsíthetők, vagy azért, mert nem veszik figyelembe az országoként eltérő területi kategóriákat és települési kritériumokat.

A vitathatóság ellenére a fogalomkör pontosításának igényét a vidékkutatók többsége nem adta fel, sőt az elmúlt évtizedekben a vidéktudományok, vagyis a „rural studies” avatott szakértői fokozatosan eljutottak a vidék mint folyamatosan változó, dinamikus rendszerként való értelmezéséig. Ez alapján ma már sokan úgy tekintenek a vidéki térségekre mint környezeti és társadalmi rendszerre, melyek működési feltétele az egyes alkotóelemek egészséges interakciója. A komplex értelmezésben úttörő szerepet játszott Spitzer, aki már az 1980-as években rámutatott arra, hogy a vidék önálló társadalmi-gazdasági struktúrával rendelkező téregység, amely magába foglalja a mezőgazdaságot, erdőgazdaságot, vadászatot, halászatot, továbbá az idegenforgalom jelentős részét, valamint a vízgazdálkodást és a hulladékgazdálkodást. Későbbi kutatásai során megállapította, hogy a vidék fogalmának meghatározása tudományközi feladat, ezért érthető, hogy a kutatók sokszor más és más súlypontok szerint kezelik a fogalmat (Spitzer 1991). Érdeemes megemlíteni a szociológia vidékértelmezését, amely már az 1960-as évektől sajátos, paradigmaközpontú modellekkel történt. Többek között Friedmann, McMichael (1989), Buttel, Goodman (1989), majd a 90-es években Lowe és szerzőtársainak (1993) tematikus vidékkutatásai vezettek el a vidéki átalakulás modelljéig (rural restructuring) és Christopher Ray (1998) téziséig, amelyben az utóbbi szerző – a térhez kötődő helyi kultúra gazdasági jelentőségének hangsúlyozásával – kísérletet tett a nemzetközi vidékkutatásokban megjelenő viták szintézisére.

A tudományos megközelítések mellett az 1990-es évektől fokozatosan előtérbe kerültek a fejlesztéspolitikai szempontú elképzelések is. A térségi alapú vidékpolitikák együtt jártak egy mindenki számára elfogadható vidékdefiníció iránti még erősebb igény megjelenésével. A bővülő szubvenciók és azok minél hatékonyabb felhasználása miatt egyre fontosabbá vált a pontosabb és szélesebb körben alkalmazható vidéklehatárolás megalkotása. Az Európa Tanács által elfogadott Vidéki területek európai alapokmánya (1996) a vidéki térségeket már viszonylag széleskörűen – mind a tudományos, mind a szakpolitikai igényeket figyelembe véve – definiálta. E dokumentum alapján a vidék az a téregység, ahol dominánsan jelenik meg a mezőgazdaság, az erdészet és a halászat, a vidéki lakosság speciális gazdasági, kulturális tevékenysége, a rekreáció és a természetvédelem, illetve a posztmodern társadalmi igényeknek megfelelő életmód is (Council of Europe 1996). Ez a meghatározás az OECD által 1994-ben

megjelölt két területi szintet (település és NUTS 3 szint) foglalta magában. Egyrészt vidékinek tekintették azokat a településeket, ahol a népsűrűség 150 fő/km²-nél alacsonyabb, másrészt azokat a térségeket, ahol a lakosság több mint 50%-a vidéki közösségekben él. Ehhez kapcsolódóan ugyan további szabályokat is bevezettek, de minden területi kategorizálást célzó finomhangolás ellenére az OECD módszerével szemben is több kritika fogalmazódott meg (Dax 1996; Horlings, Marsden 2014; Verburg et al. 2010).

Eközben népszerűvé váltak azok a nézetek is, amelyek a vidék fogalmát a területfejlesztés és az elmaradottság szemszögéből tárgyalták. Az 1994-ben Németországban publikált fejlesztési program (Regionales Raumordnungsprogramm Mittleres Mecklenburg) megfogalmazása szerint a vidéki területeket alacsony népsűrűség, periferikus fekvés, szerény munkahelykínálat, átlag alatti infrastruktúrális ellátottság jellemzi. A témakör kulcsszavai a „visszamaradott”, „strukturálisan fejletlen”, valamint a „fejlesztésre szoruló”. Egyre többen a meghatározó vidéki kritériumok közé sorolták az alacsony népsűrűséget, az elvándorlást, a gyenge gazdasági potenciált, a szétszórt települési struktúrát, a fejletlen infrastruktúrát, a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetet (Obenaus, Zert 1998).

Egyesek úgy vélik, hogy a vidékiség fogalmának folyamatos „erőltetett” keresése már-már korlátozza a kutatás eredeti célját, vagyis a gazdasági és társadalmi környezet összefüggéseinek feltárását és megértését (Mills 1999). A bizonytalanságok ellenére a vidékfejlesztési szakpolitika (az EU Bizottságával karöltve) az elmúlt 10 évben a vidéki térségek precízebb meghatározását szorgalmazta, mely során több, új – modern térinformatikai módszereken alapuló – besorolási metódust is kidolgoztak. Ezeket azonban végül nem vezették be, sőt a 2014-ben induló költségvetési periódustól kezdődően az egyes tagállamok saját kritériumaik szerint határozhatják meg az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) forrásainak célterületeit. Ezzel lényegében maga a közösségi politika is elismerte az egységes európai vidékdefiníciós törekvések sikertelenségét.

A vidék mint fogalom elvi megközelítése és a vidéki térségek lehatárolásának első kísérletei hazánkban

A vidék módszeres kutatásának kibontakozása Nyugat-Európához képest hazánkban késéssel indult meg. Bár egyes tudományágak (pl. agrár földrajz, vidék-szociológia) érintették ezeket a térségeket, a modern értelemben vett vidéktudományok térnyerése csak a rendszerváltozás utáni időszakban következett be. A vidéket célzó vizsgálatok az 1990-es évek második felében felélénkültek, mivel a hazai eredmények iránt ekkor már a politika is élénken érdeklődött. A fokozódó területi különbségek kezelése egyre sürgetőbbé tette a jogalkotást, amelynek eredménye lett a Területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény és az Országos Agrárstruktúra és Vidékfejlesztési Program (1997). A területfejlesztési törvény már használta a „vidéki térség”

fogalmát, de nem határozta azt meg. Ezzel szemben a „mezőgazdasági vidékfejlesztés térségeit (rurális térségek)” megjelölte, mégpedig úgy, mint „ahol jelentős a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, illetve a mezőgazdasággal foglalkozók aránya a községek és kisvárosok foglalkozási szerkezetében”. Hasonlóan kissé pontatlan és a gyakorlatban további útmutatások nélkül használhatatlan megfogalmazást adott az akkori illetékes Földművelésügyi Minisztérium (FM) is, mely szerint a vidék „az a terület, ahol a mezőgazdasági tevékenység, a zöldfelület (erdő, természetes táj) és az aprófalvas településszerkezet dominál, alacsony beépítettség és népsűrűség jellemző.” (FM 1997). Eközben az OECD ajánlásai alapján 1995-ben Magyarországon is elvégezték a vidéki térségek lehatárolását és kategorizálását. Ez a tipizálás kistérségi szinten történt, aszerint, hogy a kistérség vidéki (150 fő/km² népsűrűség alatt) vagy városi jellegű településeinek (ahol a népsűrűség 150 fő/km² fölött van) lakónépessége milyen arányban oszlott meg az adott kistérségen belül. Akkoriban – az alacsony népsűrűséget jellemző 150 fő/km²-es küszöbértéket figyelembe véve – az ország területe és népessége szinte teljes egészében vidéki jellegűnek minősült. Az OECD számára összeállított Vidékfejlesztés Magyarországon című tanulmány (a KSH kistérségi besorolását alapul véve) megállapította, hogy az ország területének 97,7%-a vidéki jellegű, a népesség 75,4%-a pedig vidéki kistérségekben él. Az akkor még 138 statisztikai kistérségből mindössze egy volt városi, 94 alapvetően vidéki, 43 pedig jellemzően vidéki besorolást kapott. Több mint 50 kistérségben egyetlen település sem akadt, amelynek népsűrűsége elérte volna a 150 fő/km²-t (Fehér, Dorgai 1998).

Mindezzel kapcsolatban 1998-tól jelentős vita bontakozott ki a vidék terminológiájának kérdéséről, amelyben a véleményalkotók szakterületi kötődései és a tartalmi meghatározások céljai (tudományos vagy éppen gyakorlati) erősen befolyásolták az egyes álláspontokat. Ebből következően mindenki a saját tudományterülete oldaláról közelítette meg a témakört, sokan az agrártudományok szemléletét vették alapul, míg mások a vidékföldrajz vagy a szociológia módszereit alkalmazták kutatásaik során (Buday-Sántha 2001; Csíte 1999; Dorgai 1998a; Faluvégi 2004; Kovách 2007).

Többen egyetértettek abban, hogy olyan tartalmú vidékfogalmat kell találni, mely közérthető, egyszerű és a lényegét megragadó (Dorgai 1998b; Laczkó 1999). Egyesek kiemelték, hogy számolni kell azzal is, hogy a magyar nyelv vidékfogalma nem ugyanazt a tartalmat követi, mint az angol *country*, a francia *campagne* vagy a cseh *krajina* (Romány 2003).

A tudományos megközelítést pártolók közül Csatári az angolszász vidékföldrajz kutatóinak munkásságára alapozva alakította ki álláspontját, miután kísérletet tett a magyar kistérségek urbanitási/ruralitási index alapján történő besorolására. Vizsgálatai során azokat a kistérségeket tekintette vidékinek, amelyekben az adott terület népességének kevesebb mint 50%-a élt 120 fő/km² népsűrűséget meghaladó településen. A lakosságárány alapján ezután „erőteljesen vidékies”, „vidékies”, „városias” és „erőteljesen városias” kistérségtípuso-

kat különböztetett meg. Ezeket kiegészítette az adott kistérségre jellemző településszerkezeti besorolással, mint „aprófalvas”, „tanyás”, „mezővárosi” és „kisvárosi” (Csatári 2000). Felmérései szerint – az akkori közigazgatási beosztást tekintve – hazánkban 8 erőteljesen városias és 49 megközelítően városias kistérség volt meghatározható. Ezekhez viszonyítva a jellemzően vidéki kistérségek száma 92 volt, melyek között 32 olyan kistérség fordult elő, ahol a népességből senki sem élt a nagyobb népességkoncentrációt mutató városokban. Ezeket a térségeket „erőteljesen vidéki”-nek definiálta.

A hazai vidéki terek meghatározásával kapcsolatos tudományos és szakmai viták egyik fontos konzekvenciája volt, hogy a vidék lehatárolásakor nem hagyható ki a hármas funkció, vagyis a gazdasági, társadalmi, ökológiai-környezeti hatások hangsúlyozása. Az indikátorok ennek a három funkciónak megfelelően dolgozhatók ki. Egyesek erre kívánták felhívni a figyelmet, amikor kifejtették, hogy a vidék fogalmát nem lehet függetleníteni a vidékpolitika és a vidékfejlesztés céljának, tartalmának, struktúrájának feltáró, elemző és rendszerező munkájától, illetve a rurális térben létező jelenségek és összefüggések társadalmi, gazdasági, ökológiai-környezeti beágyazottságától (Laczkó 1999). E nézőpontot erősítette meg Szakál (1999), aki szerint a vidék bonyolult, sokoldalú, multifunkcionális erőforrásrendszer, amiből az következik, hogy az erre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek között is nagyfokú integráltság jellemző. Ez az, ami alapvetően megkülönbözteti a vidéki térségeket a városi térségektől.

Később hazánkban is teret nyert az a megközelítés, amely szerint a vidék fogalma a centrum és periféria viszonyrendszerében értelmezhető. Ebben a kontextusban a vidéket a centrumhoz viszonyított életminőségbeli elmaradottság és az önmeghatározó képesség hiánya jellemzi, a vidék a területi, közigazgatási és funkcionális centrumok vonzáskörzetét jelenti (Glatz 2005; Sarudi 2003). A centrum–periféria, a nagyváros–vidék relációk közlekedési vonatkozásban is viszonylagosak és területileg többszintűek. Adott esetben a perifériák megítélését az is nehezíti, hogy viszonylagosak maguk a centrumok is, vagyis egy település helyzete egészen eltérő lehet a legközelebbi városhoz, a megyeszékhelyhez vagy Budapesthez viszonyítva. Természetesen más a centrum–periféria viszony megítélése a különböző társadalmi csoportok (gazdagok-szegények, aktív keresők-diákok, nyugdíjasok, személyautóval rendelkezők stb) körében. Még tovább árnyalhatja ezt az értelmezést, ha a fogalom pár területfejlesztési „szinonimáit” használjuk: pl. város–vidék; fejlett-elmaradott; központi zóna–határ menti peremzóna (Csatári, Kanalas 2009; Kanalas, Kiss 2006).

Egyes szakemberek álláspontja szerint a vidéki térségek elvi megközelítését leginkább az nehezíti, hogy a vidéki térségek kategóriája nem azonos a mezőgazdasági térségekkel, az elmaradott térségekkel vagy a falvakkal. További nehézséget jelent, hogy a vidéki terek sajátosságaikban és problémáikban jelentős különbségeket mutatnak, melyeket elsősorban a településszerkezeti és regionális különbségek határoznak meg (Fehér 1998, 2005; Jávör 2003).

A vidék fogalmára vonatkozó általános érvényű megfogalmazás és ezek alapján történő területi besorolás tehát hazánkban sem született meg. Egyrészt a nemzetközi ajánlásokat nagyon nehéz – megfelelő adaptáció nélkül szinte lehetetlen – átvenni, másrészt az ország egyes rurális térségei olyannyira különbözőek, hogy az egyes térségek „vidékiségének” meghatározása még egységes mutatórendszer alapján sem végezhető el teljes pontossággal. Ugyanakkor hazánkban is jól látható, hogy a vidék értelmezése a társadalmi, gazdasági, ökológiai változásokkal együtt fejlődik, ezért lehetőséget kell adni a definíció folyamatos változására. A vidék fogalmkörével, a vidéki térségek meghatározásával kapcsolatos elgondolásokra tehát továbbra is szükség van, hiszen az Európai Unió által is értelmezhető hazai vidékterminológia megalkotása – a várhatóan új közösségi vidékpolitikára való tekintettel – rendkívül fontos lehet (Csatári, Farkas 2007, 2010). E tanulmány szerzői egyetértenek Kovách összegző megállapításával, mely szerint „A nemzetközi irodalom elemzésének egyik tanulsága, hogy a vidékkutatásokban több, egymással egyenrangú irányzat létezik, amelyek vidékfogalma, kutatási témái és módszerei szerteágazók. Nincs konszenzus a vidék fogalmát illetően; a vidék definíciója a magyar tudományban és a politikai diskurzusban sem egységes.” „A vidékkutatások megosztottsága és interdiszciplinaritása miatt a szocializmust követő korszak és az ezredforduló vidéki történéseinek megértése szükségszerűen multidimenziós feladat” (Kovách 2013). A dilemmák ellenére – a vidék területi lehatárolásának újabb kísérleteit tekintve – mégis érdemes fókuszba állítanunk a rurális terek bizonyos társadalmi jellemzőit, mint például a relatíve alacsonyabb benépesültséget, a demográfiai folyamatokat, a viszonylagosan magasabb „agrár-függőséget”, valamint a sajátos táj- és környezethasználati módok megjelenését és változását.

Fókuszban a vidék differenciálódása

Az európai vidéki térségek jellemzőinek felsorolásakor a szakirodalomban általában az alacsony népsűrűségű, gyéren lakott területeket említik, ahol kedvezőtlenek a demográfiai folyamatok, magas az agrárgazdaságban foglalkoztatottak aránya és elmaradott a gazdaság, melynek következtében magas a munkanélküliség. E rurális jellemzők alapvetően homogén, egymáshoz hasonló téregységeket jelölnek ki, azonban alaposabb vizsgálatokkal a vidéki térelemek között jelentős különbségeket lehet felfedezni. Az ún. „posztrurális” vidéktudományban ezért egyre inkább előtérbe került a térségek közötti különbségek és a fejlődési utak diverzifikációjának vizsgálata (Cloke 1985, 2000; Pratt 1996).

Egyes kutatók szerint a differenciálódás megtörténhet a valós rurális folyamatok szintjén, illetve a „vidékidentitás” – elvont fogalmához kapcsolódó tézisek – alapján, míg mások szerint a differenciálódás a vidéki térségek két el-

térő dimenziójában lehetséges: egyrészt a „hardverben”, tehát a természeti és épített környezetben, másrészt a „szoftverben”, a társadalmi „felépítményben” (helyi társadalom, kultúra és intézmények) (Castells 1998).

Van, aki a vidéki terek differenciálódásának okát abban látja, hogy az EU-tagállamok – az EU-s támogatásokkal és az alulról építkező, települési elképzelésekkel szemben – egyre kevésbé képesek befolyásolni a vidékfejlesztés irányát, s ennek következtében heterogén rurális övezetek képződnek (Marsden 1998). Marsden szerint ez fokozottan igaz a kelet-európai országokra, ahol a terület- és településfejlesztés korábban egyértelműen csak az állam kezében összpontosult. Dünckmann (2009) hangsúlyozza, hogy a települések fejlődésének eltérő útjai és lehetőségei a vidéki tér erős fragmentáltságához vezetnek. Ezzel kapcsolatos kutatásai során három német nagyváros környékének vidéki térségtípusait igyekezett meghatározni faktor- és klaszteranalízis segítségével. Eredményül öt osztályt kapott, melyek közül négyet egy-egy faktor határozott meg alapvetően. Ezeket a következőképpen nevezte el: városi jellegű települések, mezőgazdasági falvak, idősek által lakott községek, fejlődő települések és stagnáló községek.

A vidéket újszerű módszerekkel vizsgáló kutatások új vidéktípusok meghatározásához vezettek. Ballas és munkatársainak munkája nem a korábbi példákban leírt aggregatív módszerekre épült, hanem alternatív megoldásként a döntési fák metódusával képzett vidéktípusokat tárta fel. Az európai NUTS 3 régiók közül városinak minősítették az 500 000 főnél népesebb városi központtal rendelkezőket, illetve azokat, ahol a népesség 65%-a 10 000 főnél népesebb településeken élt. Az ezután megmaradó vidéki régiókat négy indikátor (elérhetőség, szabadalmak száma, GDP és a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya) alapján 24 előre definiált csoportba sorolták. Eredményeik alapján 130 vidéki régió (a vizsgáltak 11,7%-a) jól elérhető, kiváló versenyképességű, magas gazdasági teljesítményű és alacsony mezőgazdasági foglalkoztatású minősítésbe került (Ballas, Kalogeresis, Labriadinis 2003). Ez az eredmény megerősítette azt a hazai álláspontot, miszerint a rurális térségek nem feltétlenül elmaradottak és rossz gazdasági helyzetűek (Rechnitzer 1998).

A vidéki térségek differenciálódását feltáró európai léptékű vizsgálatok sorában fontos megemlíteni az EDORA (European Development Opportunities in Rural Areas) kutatási projektet – az ESPON program keretében. Az EDORA célja az volt, hogy szélesebb európai kitekintésben vizsgálja, hogy a rurális területeken milyen változások játszódnak le és mi áll ezek hátterében. A projekt további feladata volt, hogy az eredmények alapján olyan szakpolitikai javaslatokat fogalmazzon meg, amelyek segítik a területi kohéziót (Copus et al. 2011). A vidéki területek makroszintű differenciálódásának vizsgálatára létrehozták az ún. EDORA „kockamodellt”, mely a következő tényezőkre épült: vidékiség és elérhetőség; gazdasági átalakulás; teljesítmény. A differenciálódás tényezőinek vizsgálata mellett az EDORA kutatási program fontos eredménye volt az a megállapítás, hogy a kialakított térségtípusoknak kulcsszerepük lehet a stratégiaal-

kotásban. Általuk vélhetően könnyebb a vidékfejlesztés horizontális céljait meghatározni, realisabban lehet a célokat kitűzni, valamint a célok eléréséhez szükséges forrásokat és eszközöket optimálisabban lehet allokálni. A projekt végkövetkeztése az volt, hogy van ugyan esély a területi kohézióra, de arra is, hogy a területi egyenlőtlenségek tovább nőnek. Tehát hosszabb távon egyáltalán nem mindegy, hogyan reagálunk a klímaváltozás vagy éppen a jelenlegi pénzügyi-gazdasági válság kihívásaira. A projekt eredményei révén az is felismerhetővé vált, hogy sokkal inkább kiegyensúlyozott cselekvésre van szükség a társadalom részéről, mintsem arra, hogy az állam vagy az EU oldja meg a vidéki problémákat.

Az elmúlt évek modern és átfogó, EU-szintű vidékkutatásai közül kiemelkedett a SEGIRA projekt (Study of Employment, Growth and Innovation in Rural Areas) az Európai Bizottság Mezőgazdasági és Regionális Fejlesztési Főigazgatósága (DG AGRI) kezdeményezésére, 2010-ben. A több intézet (többek között: ECORYS², ÖIR³, IDEA Consult⁴) partnerségében készült kutatás elsődleges célja volt, hogy értékelést adjon a vidéki területeken zajló folyamatokról, a fejlődés legfőbb tényezőiről, különös tekintettel az agráriumra és az élelmiszeriparra, valamint a nők és fiatalok helyzetére mint a vidéki szociális gazdaság meghatározó faktoraira. A kutatás NUTS 3 szinten zajlott, fókuszba állítva 501 rurális térség összehasonlítását 495 átmeneti és 307 városi régióval. A SEGIRA projekt 4 fő kutatási részből tevődött össze: Elsőként az EU-27-ek területét érintő trendanalízisek készültek, majd társadalmi-gazdasági indikátorok segítségével csoportosították a rurális térségeket. A munka során különböző statisztikai módszerek felhasználásával 27 mutató alapján 13 tértípust azonosítottak (1. táblázat). A legfőbb mutatók a következők voltak: 1. Társadalmi-gazdasági helyzet és növekedésminták (foglalkoztatás, munkanélküliség, demográfia); 2. Ágazati szerkezet (primer, szekunder és terciér ágazatok, valamint azok fejlesztése); 3. Területi sajátosságok (beépített terület, természeti terület); 4. A finanszírozás helyzete az EU közös agrárpolitikája révén érintett régiókban.

A SEGIRA-térségtípusok területi megjelenését elemezve a kutatók a következő főbb megállapításokat tették:

- Az európai vidéki és átmeneti térségek strukturálisan nem feltétlenül elmaradtak, sőt számos vidéki térség a 2000-es években „jobban teljesített”, mint a városi régiók.
- Az adott térség funkcióit sokkal inkább a vidékiség határozza meg és nem a gazdasági aktivitás (térbeli funkciók például a termelés és a fogyasztás, a munkahelyteremtés és a jövedelem, az oktatás és a kultúra, a település és a lakhatás, a szociális szolgáltatások, a rekreációs funkció, az ökoszisztéma-szolgáltatások).
- A városi területek továbbra is a növekedési pólusok szerepét töltik be, a vidéki területek differenciált szerepet játszanak a területi fejlődésben.
- A vidéki térségek gazdasági aktivitása igen sokszínű (valamint az aktivitások térbeli eloszlása a vártnál szétszórtabb), ami segítheti az egyes régiók gazdasági szinergiáit, versenyképességét.

1. táblázat: Európai tértípusok a NUTS 3-as régiókban
A typology of NUTS 3 regions of the European Union

-
1. Nagy európai városok
 2. „Szemiurbánus” (városi-átmeneti) térségek erős tájhasználati igényekkel
 3. Városok és eltérő jellegű városkörnyéki területeik
 4. Kiegyensúlyozott vidéki térségek hanyatló ipari szektorral
 5. Dél és Észak perifériái és a hegyvidékek
 6. Tengerparti és hegyvidéki térségek
 7. Keleti periféria agrárdominanciával
 8. „Erős” vidéki régiók az új tagállamokban
 9. Közép- és észak-európai ipari régiók
 10. Vidéki régiók jelentős iparral
 11. Globális városok
 12. Keleti perifériák iparosodott vidékkel
 13. Vidéki térségek erős vidékfejlesztéssel
-

Forrás: SEGIRA 2010.

Magyarországon nem differenciálnak megfelelően a SEGIRA-területtípusok, mivel minden magyar megye (hasonlóan Franciaország nagy területeihez és Észak-Olaszországhoz) a „kiegyensúlyozott vidéki térségek hanyatló ipari szektorral” kategóriába került, kivéve Budapestet, amely a nagyvárosi és Komárom-Esztergom megyét, amely az „erős vidéki régió az új tagállamokban” csoporthoz tartozik. Ez is mutatja, hogy az európai kutatások eredményei korlátozottan használhatók a különböző tagállamokban.

A hazai vidéki térségek lehatárolásának és tipizálásának új kísérlete

A 2014–2020-as európai uniós tervciklus előkészítése során nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlesztéspolitika megújításának egyik kulcsa a lokalitás szerepének újraértelmezése. A vidékfejlesztés rendelettervezete is hangsúlyozta, hogy fontos a vidéki térségekben rejlő potenciálok lehető legjobb kihasználása, ami hozzásegít a térségek gazdasági növekedéséhez és kohéziójához. A vidékfejlesztési program tervezésének és végrehajtásának megújuló struktúrája (tengelyek helyett prioritások, tematikus alprogramok lehetősége, a LEADER kezdeményezést és a hálózatépítést középpontba helyező megközelítések hangsúlyozása) szintén a lokalitás szerepét emelte ki. A hazai körülményekhez és viszonyokhoz alkalmazkodó fejlesztési beavatkozások és a lokális szint szereplőinek érdemi térnyerése érdekében arra van szükség, hogy ne homogén térnek tekintsük vidéki térségeinket. E szempontok figyelembevételével vizsgáltuk meg a vidék differenciálódásának hazai folyamatait, tártuk fel a vidéki térségek típusait és eltérő fejlesztési igényeit. A lokalitásra épülő vidékfejlesztési politika a magyar

sajátosságokhoz illeszkedően értelmezi az európai trendeket, egyben alkalmas arra is, hogy a speciális magyar vidéki problémákat kezelje. A kutatás egyik eredménye volt a hazai vidéki térségek lehatárolásának és tipizálásának itt bemutatott új kísérlete.

A hazai vidéki térségek tipizálásának feladatában figyelembe vettük az Európai Unió 2014–2020-as költségvetési periódusában felmerülő tervezési szükségleteket, illetve a közös agrárpolitika reformját. A munka során számos tudományos és szakpolitikai jellegű dilemma is felmerült, mint például a Nemzeti Vidékfejlesztési Program célterületének meghatározása, az átalakuló II. pillér változásai kapcsán a hazai preferenciák átalakulása vagy az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) melletti közösségi szinten irányított helyi fejlesztések (CLLD) és a LEADER akciócsoportok viszonya. E fejlesztéspolitikai aspektusok azért játszottak szerepet tipizálásunk prekonceptiójának megfogalmazásakor, mert a hazai vidékpolitika elmozdulásának iránya alapvetően meghatározza, hogy milyen szempontokat érdemes (vagy szükséges) figyelembe venni egy-egy térségtípus kialakításánál. A vidékpolitika dilemmáinak feloldására természetesen nem vállalkozhattunk, csupán a kutatás lehetőségei között igyekeztünk új vidéki típusrendszert kialakítani.

A tipizálás előfeltétele: a magyar vidéki térségek meghatározása

A nemzetközi és a hazai szakirodalomban leírt elvek és megfontolások jelentős hányada olyan megközelítéseket és koncepciókat tartalmaz, amelyek ugyan hozzájárulnak a rurális terekben zajló folyamatok jobb megértéséhez, de alkalmazásuk nehézkes vagy éppen nem is lehetséges. Mi éppen ezért olyan vidékdefiníció megalkotására törekedtünk, amely:

1. összhangban van az ismert európai uniós szabályozási ajánlásokkal,
2. figyelembe veszi a magyar szakpolitika korábbi megoldásait és épít ezekre,
3. reprodukálása és mindennapi alkalmazása egyszerű és egyértelmű.

A fenti három ponthoz kapcsolódóan a következő kiegészítő megállapításokat tehetjük:

Az 1. ponthoz:

- Az Európai Bizottság 2011 októberében tette közzé a közös agrárpolitika javaslatait a 2014–2020 közötti évekre. Az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokról szóló javaslat II. fejezetének 50. cikke értelmében a vidéki térség fogalmát az irányító hatóság határozza meg a program szintjén (EU 2011a). Ebből következően az EU részéről kötelező szabályozási elemet nem kell figyelembe vennünk. Így elviekben semmilyen akadálya nincs annak, hogy a korábbi Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) szabályozása éljen tovább a 2014–2020-as időszakban.

A 2. és 3. ponthoz:

- Az ÚMVP magyar változatában szereplő meghatározás a települési és a térségi szintet összemosta („települések tekintendők vidéki térségnek, kivéve...” – ÚMVP 2007, 12.).
- Az ÚMVP-ben szereplő definíció másik vitatott pontja a külterületi lakosság 2%-os arányának figyelembevétele a nem vidékinek minősülő települések külterületének programba való bevonása céljából. Ugyanis jelenleg ilyen adatok csak a 2001-es népszámlálásban találhatók, melyekre 12 évvel később felelőtlenség hivatkozni.
- A külterületi lakosság aránya – az 1990 után lezajlott szuburbanizáció következtében – nem jó meghatározója a külterület vidékiségeinek, gondoljunk csak az alföldi nagyvárosaink belterülete körül kialakult átmeneti zónára (szuburbán tanyák).
- Az új szabályozás lehetőségei mellett aggályosnak tartjuk a budapesti agglomeráció településeinek teljes kizárását is, hiszen a tematikus alprogramok keretében indítható rövid ellátási láncok kiépítésében vagy a kisgazdaságok segítségével jelentős szerepet kaphatnak a térség üzemei. Ez utóbbiaknak juttatott vidékfejlesztési támogatások például lassíthatják a mezőgazdasági területek gyors ütemű beépítését is, amely a fejlett európai országok posztproduktívista (az agrárium termelési aspektusokon túli szempontjait is figyelembe vevő) mezőgazdaságának egyik jellemző folyamata, és amelynek kezelésében kulcsszerepet játszik az agrárium támogatása (a szubvenciók emelik a gazdálkodók jövedelmét, így versenyképesség marad a földjáradék más gazdasági ágazatokkal szemben).

A fentiekben ismertetett elvek és megfontolások mentén dolgoztunk ki egy térségi és települési alapú hibrid vidéki térségkategória-meghatározást, amelynek alapja az új járásrendszer lett.

Térségi-települési alapú vidékdefiníciós kísérlet

Térségi-települési alapú vidékdefiníciónk megfogalmazása során – amennyiben a felsorolt három előfeltételünket és a korábbi hazai szakpolitika megoldásait szem előtt tartjuk – olyan indikátorokat (településméret, népsűrűség) választottunk, amelyek a vidékmeghatározás alapját képezik. Egyszerűsrimd elfogadjuk a vidéki térségekhez társított „szemléletet” is, tekintve hogy alapvetően mindennapi használatra szánt és nem tudományos megközelítést kívántunk kidolgozni. Éppen ezért az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) azon alapelvéből indultunk ki, amely szerint minden 10 000 fő alatti település vidékinek számít. Ugyanakkor azt is figyelembe vettük, hogy az Európai Unió a 2014–2020-as időszakra vonatkozó szabályozási tervezeteiben az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap (EMVA) közösségi szinten irányított helyi fejlesztései (CLLD) a városokat sem zárják ki a kedvezményezettek közül. Ezen

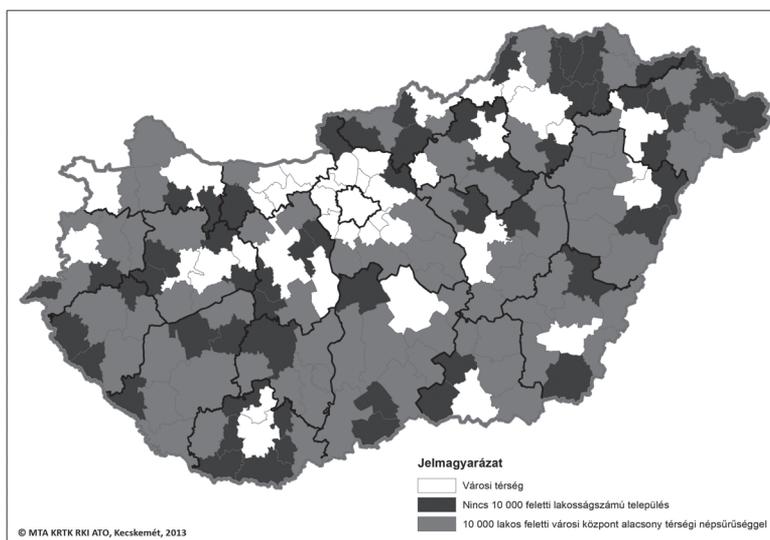
az alapon a 10 000 fős lakosság számot nem tekintettük merev korlátnak. Mindezekből kiindulva a vidéki járások meghatározását a következők alapján foglaltuk össze:

- minden olyan járás vidéki, amelyben csak 10 000 fő lakosság szám alatti települések található.
- Azok a járások is rurálisak, ahol a központi város lakónépessége ugyan nagyobb, mint 10 000 fő, de a járás népsűrűsége az országos átlag, vagyis 107 fő/km² alatt van (többek között ide tartozik Hódmezővásárhely, Karcag vagy az aprófalvas térséggel rendelkező Kaposvár és Zalaegerszeg is – 2. táblázat, 1. ábra).

2. táblázat: A vidéki területek főbb mutatói
Basic statistics of the Hungarian rural areas

Adatok	10 000 fő alatti lakosság számú településekből álló járás	10 000 fő feletti városi központ alacsony térségi népsűrűséggel	Vidék összesen
Terület (km ²)	26 018	47 802	73 820
Részesedés az összterületből	28,0%	51,4%	79,4%
Lakónépesség az év végén (2011)	1 353 593	3 096 521	4 450 114
Részesedés a lakónépességből	13,6%	31,1%	44,7%
Népsűrűség átlaga (fő/km ²)	55,6	64,8	60,3
Jársók száma (db)	61	75	136
Települések száma (db)	1 092	1 421	2 513

1. ábra: A vidéki térségek lehatárolására alkalmazott hazai járáskategóriák
Spatial distribution of rural and urban microregions

A módszer indokolásához a következőket kell hozzáfűznünk:

- Települési szinten egyértelműen a 10 000 fő lakosságszámú településeket tekinthetjük vidékinek, amely már az Új Magyarország Vidékfejlesztési Programban (ÚMVP) is megjelent.
- Az ÚMVP felemás települési-térségi típusú definícióját mindenképpen meg kell változtatni, ha térségi alapú és differenciált vidékfejlesztést akarunk megvalósítani a 2014–2020-as költségvetési időszakban.
- Térségi szinten a magyar településhálózat sajátosságai miatt lakosságszámkorlátot nem húznánk meg (az OECD vidék meghatározásában a 200 ezer fős nagyváros térségi léte módosítja a besorolást, ami Magyarországon a fővároson kívül csak Debrecen érintené).
- Ebből következően minden olyan járás vidékinek tekinthető – a járásközpont településméretétől függetlenül –, ahol az országos átlagnál (107 fő/km²) alacsonyabb a térség népsűrűsége; így az aprófalvas térségek és az alföldi középvárosok területei is vidékiek lesznek.
- Egyetlen kivétel van véleményünk szerint, amely további vizsgálatot igényelne: a Hajdúhadházi járás, mely Nyíregyháza és Debrecen közé ékelődve kizorul a vidéki térségek közül.

Meg kell jegyezni, hogy a különböző szempontok alapján történt besorolások összehasonlítása nem szerencsés (ezért nem ajánljuk az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program, illetve az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program vidéklehatárolásainak összevetését az általunk kidolgozott besorolással). Javaslatainkban az említett programokhoz képest jelentősen csökkent az érintett települések száma, valamint (bár jóval kisebb mértékben) a vidékinek számító terület aránya is, ami még így is 80%-hoz közeli érték Magyarországon. Ugyanakkor változatlan maradt a vidéki népesség aránya (45%), ami összességében azt jelenti, hogy az új definíció alkalmazásával növekszik a támogatások felhasználásának területi koncentrációja, ami elvileg lehetővé teszi a források hatékonyabb felhasználását.

Komplex térségtípusok kialakítása a hazai vidéki járásokra

Kutatásunk fontos feladata volt, hogy a vidéki térségeket (járásokat) a tervezést, a stratégiaalkotást és az operatív munkát segítő típusokba sorolja. A magyar és a nemzetközi kutatásokban is túlsúlyban vannak a dimenziócsökkentést alkalmazó módszerek (faktoranalízis), amelyek hasonló vizsgálati eredményeket hoztak. Elemzésünkben mi olyan aggregatív tipizálási eljárást kívántunk alkalmazni, mint Ballas és kutatótársai, akik a típusok kialakítását mindvégig irányítani igyekeztek (Ballas, Kalogeresis, Labrianidis 2003). Emellett követni próbáltuk az EDORA kutatási programban kidolgozott modellt megoldásait, amely a tipizálást 3-4 tematikus egységbe foglalta. Az új

tipológiában négy fő tényező alapján kívántuk a vidéki térségeket besorolni: a környezeti állapot szerint, ami a vidéki „idill” (posztrurális érték) egyik fokmérője; a társadalmi kapacitás és a gazdasági állapot figyelembevételével, végül az agrárfüggőség alapján, amely a mezőgazdaság adott térségben betöltött szerepére utal. Azonban az EDORA-módszer pontos adaptációjára nem törekedtünk. Egyrészt azért nem, mert az elérhetőség a magyar járások helyzetében nem olyan kritikus, mint az európai vizsgálatban. Másrészt mert az EU több mint 1000 területegységében mást jelent 12–16 területi típus létrehozása, mint egy kisebb területű országban. Terluin (2001, 2003) eredményei alapján olyan újszerű mutatókat is igyekeztünk bevonni a vizsgálatba, amelyek a vidéki lakosság szerveződéseknek „fokát” és hálózatokba való beágyazottságát is mérik. Problémát jelentett, hogy sok esetben nem voltak fellelhetőek megfelelő adatok, mivel a 2011-es népszámlálás részletes kimutatásai elemzésünk készítése idején még nem voltak elérhetőek.

A térségtípusok meghatározása során, a vizsgálat elején komplex mutatót képeztünk a területi indikátorokból. A különböző mértékegységek miatt az összegzéshez a társadalomföldrajzban elterjedt minimum–maximum normalizálást alkalmaztuk, így mértékegység nélkül a 0–1 intervallumba estek az értékek az egyes mutatószámok esetében (a legkedvezőbb adatok az 1-es értéket vették fel, a legkedvezőtlenebbek pedig a 0-t). A mutatókat településenként összesítettük, melynek eredményeként előállt az adott témában a komplex mutatószám értéke. Végül a megfigyelési egységeinket az így kapott számértékek szerint az ArcGIS program „Quantile” osztályozási módszerével tercilisekbe osztottuk. Kivételt jelentett a tájhasználat és a környezeti érzékenység tematikája. Egyrészt a felszínborítás dominanciája alapján határoztuk meg, hogy az adott járás melyik típusba tartozik (vegyes, mezőgazdasági és erdészeti kategóriákat különítettünk el). Másrészt azokat a járásokat, ahol a NATURA 2000 hálózat elemeinek területi aránya meghaladta a 9,8%-ot (a járási területegységek átlagát), a természetvédelmi típusba soroltuk be. Így tehát összesen négy kategóriát képeztünk. A komplex térségtipizálás megalkotásánál azonban az adódó lehetséges kombinációk száma (108) túlságosan nagy volt a megfigyelési egységek számához képest. A lehetséges kombinációk közül jó néhány nem jelent meg a térségeinkben, így kísérleteink során 12–18 típust hoztunk létre. Egy fejlesztési típusú megközelítéshez még ezt a számot is sokalltuk, nem célszerű ugyanis ennyiféle vidékfejlesztési programot kidolgozni és megvalósítani egy hétéves költségvetési ciklusban. Ennek – a forrásallokációs problémák mellett – valószínűsíthetően jelentős adminisztratív és monitoringrendszerbeli terhei is lennének. A korábbi tematikák besorolási egységeinek egyszerűsítettük: a társadalmi kapacitást és a gazdasági állapotot kifejező pontszámokat a komplex típusok képzésével összeadtuk, mégpedig úgy, hogy az utóbbiak kétszeres súllyal szerepeltek az eredményben (mivel eredetileg a társadalmi kapacitás pontszámát 14 mutatóból számítottuk, míg a gazdasági állapotot csak 7-ből). A kapott összevont pontszámot az ArcGIS „Natural Breaks (Jenks)” osz-

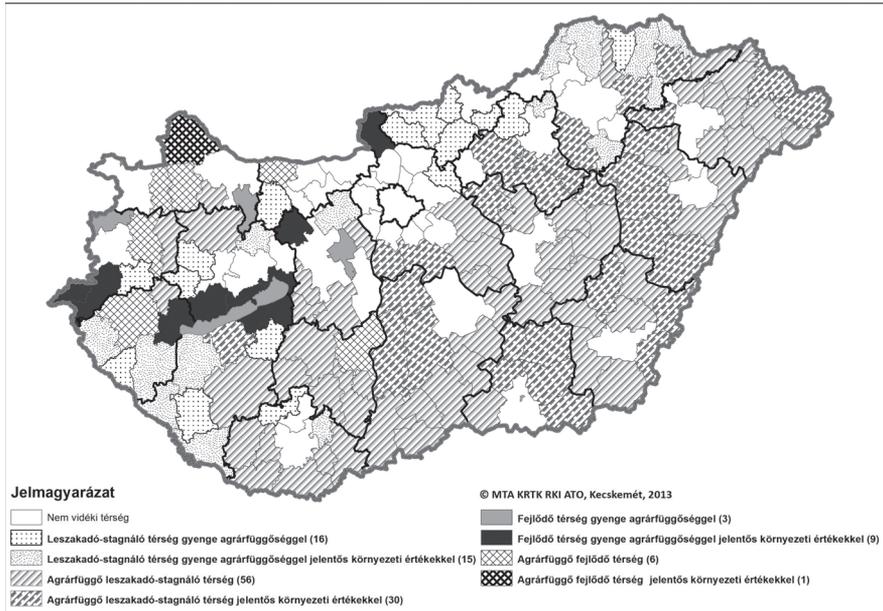
tályozásával három kategóriára osztottuk, melyekből a leszakadó és a stagnáló kategóriákba esőket a végső elemzésben összevontuk. Az agrárfüggőség mutatóban csak az erősen és az átlagosan függők alkotják a függő csoportot (a komplex típus esetében). A tájhasználat és környezeti állapot vizsgálatában pedig csak azokat a járásokat vettük figyelembe, ahol az országos átlagot meghaladó a NATURA 2000 és a természetvédelmi területek aránya. Ennek eredményeként összesen 8 típusba soroltuk be a hazai vidéki térségeket (3. táblázat, 2. ábra). A komplex vidéktípusok megalkotásához felhasznált indikátorok részletes listáját a cikk végén található függelék tartalmazza.

Kutatásunk során a járási szintű térségtípusok érvényességének ellenőrzését térségi esettanulmányok készítésével végeztük el. Minden típusból kiválasztottunk egy-egy járást⁵, melynek adottságairól, helyzetéről, fejlődési útjáról,

3. táblázat: A vidéki járások komplex típusainak alapadatai
Basic statistics of the complex rural micro-region types

Vidéki járások adatai	Leszakadó -stagnáló térség, gyenge agrárfüg- góséggel	Leszakadó -stagnáló térség, gyenge agrárfüg- góséggel, jelentős környezeti értékekkel	Agrár- függő leszakadó -stagnáló térség	Agrár- függő leszakadó- stagnáló térség, jelentős környezeti értékekkel	Fejlődő, gyenge agrárfüg- góségű térség	Fejlődő, gyenge agrárfüg- góségű térség jelentős környezeti értékekkel	Agrár- függő fejlődő térség	Agrár- függő fejlődő térség, jelentős környezeti értékekkel
Típus (db)	12	11	49	26	7	14	13	4
Terület (km ²)	4 990	5 772	26 795	17 288	2 523	6 172	7 504	2 776
Részesedés a területből	6,76%	7,82%	36,30%	23,42%	3,42%	8,36%	10,17%	3,76%
Lakónépesség az év végén (2011)	250 601	282 371	1 671 116	950 013	166 214	404 876	517 608	207 315
Részesedés a népességből	5,63%	6,35%	37,55%	21,35%	3,74%	9,10%	11,63%	4,66%
Népsűrűség (fő/km ²)	52,3	48,3	64,0	56,8	70,5	66,7	67,0	74,2
Település (db)	269	281	743	357	124	315	357	67
Város (db)	13	15	88	47	11	23	22	11
Városok népessége, fő (2011)	87 867	135 114	915 704	549 929	64 604	190 367	289 316	119 384
Részesedés a városi népességből	3,74%	5,74%	38,93%	23,38%	2,75%	8,09%	12,30%	5,08%

2. ábra: A vidéktípusok a hazai járások szintjén
Complex rural micro-region types of Hungary

fejlesztési tapasztalatairól – terepmunkán is alapul – részletes elemzés készült. A járási esettanulmányokból levont tapasztalatok és a térségtípusainkkal kapcsolatos vélemények ismeretében a következő konklúziókat vonhatjuk le.

- A térségtípusba való besorolásokkal a térségi szereplők jórészt egyetértettek, leginkább az agrárfüggőséget mint jellemző karaktert vitatták. Arra hivatkoztak, hogy a mezőgazdasági üzemek szinte alig vesznek részt a foglalkoztatásban, és a helyi gazdaság más területein sem jelennek meg meghatározó szereplőkként. Az észrevétel jogos, így a besorolás egyfajta „relatív” agrárfüggőséget jelent. A járások között ma valójában alig találunk olyanokat, amelyek gazdasági értelemben az agráriumtól függenének, ugyanakkor környezeti, földhasználati szempontból egyértelmű a mezőgazdaság dominanciája a gazdasági ágazatok között.
- A terepmunka során azt tapasztaltuk, hogy vidéki térségeink differenciálódása nem oly erőteljes, mint ahogy azt a statisztikai mutatók alapján feltételeztük, illetve mint ahogy azt Európa kedvezőbb helyzetű országaiban folytatott kutatások kimutatták. Annak ellenére, hogy összességében véve lenne igény a térségi alapon differenciált vidékfejlesztésre, a hagyományos fejlesztéspolitikában megjeleníthető térbeli differenciáltságot nem sikerült feltárni. A vidéki térségek problémáinak többsége – például a népességvesztés, a társadalmi kapacitás erodálódása, a tőkehiány, a

munkahelyek hiánya, a közlekedési nehézségek (melyek az alacsonyabb szintű hálózati elemek és a közlekedésszervezés romló helyzete miatt talán még súlyosbodtak is) – nem helyspecifikus. Véleményünk szerint a vidékfejlesztési program keretei között ezek a problémák nem is oldhatók meg. Kutatásunk több szempontból megközelítve sem igazolta azt a hipotézist, hogy hazánkban a térségi alapon differenciált vidékfejlesztés ideje jött el.

- Az esettanulmányok arra is felhívták a figyelmet, hogy a járásokon belüli különbségek – mikrotérségek vagy települések között – néha még markánsabbak, mint a járások közöttiek. Még a „legfejlettebb” járásokban is megjelennek a vidéki térségekben általánosan tapasztalható problémák, csak esetleg kevésbé intenzíven vagy csak egyes mikrotérségekre koncentráltan. Ez azt mutatja, hogy a hazai vidékfejlesztési politikának a településkategóriák és a településhálózatban betöltött szerep szerinti differenciálásra is figyelnie kell.

Záró gondolatok

Tanulmányunk megírásakor már ismert volt, hogy a rurális térségek lehatárolásának eredményeit a társadalmi egyeztetésre összeállított Vidékfejlesztési Program 3.0 számú tervezete nem vette figyelembe. Az új programban településlista kialakítását tűzték ki célul, amely majd a jogcímkirásokhoz kapcsolódik. Az általános szabályok megfogalmazásakor a korábbi települési szintű fő szabályok maradtak érvényben (10 000 fő alatti lakónépesség vagy 120 fő/km² alatti népsűrűség), illetve nem változott a külterület jogosultságát adó 2%-os külterületi lakosságra vonatkozó szabály sem. Új elem, hogy a vidékfejlesztési támogatásokra nem jogosult városok olyan településrészei is a program célterületeivé válnak, amelyek egykor önálló településként működtek. Budapest és agglomerációja továbbra sem lehet része a programnak.

Empirikus vizsgálatunk eredményei alapján egyetértünk a programot kidolgozó tervezők véleményével, hogy – a hazánkban fennálló társadalmi és gazdasági makroproblémák, az ágazati stratégiák vidéki problémákat kezelő részeinek hiánya, valamint a helyi szereplők tervezési kapacitása és fejlesztési magatartása miatt – a térségi alapon differenciált komplex vidékfejlesztés nem aktuális. A külterületi népességi mutató alkalmazását azonban nem tartjuk szerencsésnek,⁶ a korábbi települési önállóság alapján legalizált részvétel – ebben a formában – elfogadhatatlan. Az egyes településrészek „leválaszthatóságához” visszamenőleges dátum meghatározására mindenképpen szükség lenne, hiszen a településhálózat változásainak, a település-összevonások idejének, eltérő jelentőségének, egyediségének ismerete e szabály alkalmazásához nélkülözhetetlen. Példaként hozhatjuk fel a 13–15. században meglévő önálló falvakat,

melyek száma az akkori államterületen elérhette a 15-20 000-et is. Ezen az alapon a jelenlegi településeken az évszázadok során összeforrnt településkörzetek jelentős része megtalálhatná a jogalapot arra, hogy a program célterületévé váljon. Nem beszélve arról, hogy a szabály jelenlegi formája egy konkrét „vidéki” településlista összeállítását is szinte lehetetlenné teszi.

A vidékfejlesztési program keretein belül a legjobb lehetőséget a differenciálásra a tematikus alprogramok adják, melyekben meghatározhatóak azok a térségek, települések, ahol az adott támogatások igénybe vehetők. Az egyéb támogatások esetén is érdemes megfontolni egyfajta területi differenciálást (véleményünk szerint elsősorban a pályázati kiírások feltételeinek megfogalmazásakor). Pozitívumként értékelhető, hogy a Vidékfejlesztési Program 3.0 a térségtípusok kétféle besorolását említi. A Nemzeti Vidékstratégia (2012) és az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepció (OFTK) tervezete (2013) alkalmas lehet térségi alapon differenciált vidékfejlesztés megvalósítására.

Vidéki térségeink fejlődése szempontjából azonban még fontosabbnak tűnik, hogy az egyéb uniós finanszírozású programok is fokozottabban vegyék figyelembe a hazai vidék sajátosságait, és a nem vidékfejlesztési típusú pályázati kiírások is tartalmazzanak olyan elemeket, melyek a tipikus vidéki problémák megoldásában segítenek. Miután a hazai vidékfejlesztési célok egy része európai uniós forrásokból nem vagy csak bizonyos elemeikben támogathatók, nemzeti finanszírozásra is feltétlenül szükség lesz. A hazai programok sikeresen egészíthetők ki az uniós programokban megjelenő célokat (például a hazai háztáji program a rövid ellátási láncok fejlesztéséhez kapcsolódhat). Ez a gyakorlat az EU-ban elfogadott, ilyen programok Spanyolországban (pl. a PRODER) és Hollandiában is működnek.

Jegyzetek

- 1 Metrikus mértékegységben 0,38 fő/km² és 386 fő/km² közötti népsűrűségű területeket jelent.
- 2 Az ECORYS európai szinten tevékenykedő, gazdasági és társadalmi fejlesztésre szakosodott tanácsadó cégcsoport.
- 3 Regionális Kutatások és Területi Tervezések Intézete, Ausztria.
- 4 Brüsszeli központú, stratégiaalkotással és menedzseléssel is foglalkozó, jövőorientált nemzetközi kutatói és szakértői, tanácsadó szervezet.
- 5 A vidéki térségtípusokat reprezentáló járások a következők voltak: a Balassagyarmati, a Dabasi, a Jánoshalmi, a Kisbéri, a Lenti, a Mezőkövesdi, a Sátoraljaújhelyi és a Szarvasi járás.
- 6 Terjedelmi korlátok miatt a cikkben a 2%-os külterületi népesség arány alkalmazását kiváltó részletes javaslatunkat kifejezni nem tudjuk, de alapvetően egy üzemsűrűséget kifejező mutatót, vagy a mezőgazdaság területhasználatát kifejező indikátort, vagy ezek valamilyen kombinációját javasoltuk egy települési szintű vidékmeghatározás alkalmazása esetén (Farkas 2013).

Irodalom

- Balcsók I. (2004): A vidéki térségek munkanélküliségének aktuális kérdései. *A Falu*, 4., 74–80.
- Balcsók I. (2011): *Vidékfejlesztési alapismeretek. Szemelvények a vidékfejlesztés témaköréből*. Jegyzet, Kézirat, Jászberény
- Ballas, D., Kalogerisis, T., Labrianidis, L. (2003): *A comparative study of typologies for rural areas in Europe*. Paper submitted to the 43rd European Congress of the Regional Science Association. Jyväskylä, Finland
- Boros B. (2001): Keljfeljancsi: a feje tetejére állított világ. *A Falu*, 2., 15–21.
- Buday-Sántha A. (2001): *Agrárpolitika-vidékpolitika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Buttel, F. H., Goodman, D. (1989): Class, state, technology and international food regimes. *Sociologia Ruralis*, 2., 86–92. <http://doi.org/fc9vd7>
- Castells, M. (1998): *The rise of network society*. Basil Blackwell, London
- Cloke, P. J. (1985): Whither rural studies? *Journal of Rural Studies*, 1., 1–9. <http://doi.org/dg97fh>
- Cloke, P. J. (2000): Rural geography. In: Johnston, R. J., Gregory, D., Pratt, D., Watts, M. (eds.): *Dictionary of Human Geography*. 4th edition. Blackwell Publishing, Oxford, 718–719.
- Copus, A. et. al. (2011): *EDORA European Development Opportunities for Rural Areas*. ESPON 2013 http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_Report_Parts_A_and_B.pdf (Letöltés: 2013. február 6.)
- Cromartie, J., Bucholtz, S. (2008): *Defining the „rural” in rural America*. Amber waves. <http://www.ers.usda.gov/AmberWaves/June08/Features/RuralAmerica.htm> (Letöltés: 2014. szeptember 22.)
- Csatári B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai In: Rechnitzer J., Horváth Gy. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 193217.
- Csatári B., Farkas J. (2007): Vidéktípusok. In: Kovács Cs., Pál V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világa*. Szegedi Tudományegyetem TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 103–116.
- Csatári B., Farkas J. Zs. (2010): Vélemények a magyar vidékről. *A Falu*, 3., 9–19.
- Csatári B., Kanalas I. (2009): *Kistérségeink területi és digitális egyenlőtlenségei*. Digitális Esélyegyenlőség Konferencia, Budapest, 2009. november 26. <http://niif.videotorium.hu/hu/recordings/details/4735> (Letöltés: 2014. szeptember 22.)
- Csíte A. (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig: a nemzetközi vidékutatások harminc évének néhány kulcsproblémája. *A Falu*, 3., 134–154.
- Dax, T. (1996): Defining rural areas: International comparisons and the OECD indicators. *Rural Society*, 3., 3–18. <http://doi.org/fzvdss>
- Dorgai L. (1998a): Az agrárgazdaság szerepe és helye a vidékfejlesztésben. *A Falu*, 4., 31–37.
- Dorgai L. (1998b): Néhány gondolat a „mi tekinthető vidéknek” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 5., 60–64.
- Dünckmann, F. (2009): From suburbia to rural backwater: Exurban rural development in Germany. In: Andersson, K., Eklund, E., Lehtola, M., Salmi, P. (eds.): *Beyond the rural-urban divide: Cross-continental perspectives on the differentiated countryside and its regulation*. Emerald Publishing Group, Bingley (Research in Rural Sociology and Development; 14.)
- Faluvégi A. (2004): *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. MTA KTK, Budapest. (Műhelytanulmányok; 2005/4.) <http://econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0405.pdf> (Letöltés: 2014. szeptember 22.)
- Fehér A. (1998): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. *Gazdálkodás*, 5., 54–60.
- Fehér A. (2005): *A vidékgazdaság és a mezőgazdaság*. Agroinform Kiadó, Budapest
- Fehér A., Dorgai L. (1998): *A vidék eltartó-képességének stabilizálása, regionális összefüggései*. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest. 7–43.
- FM [Földművelési Minisztérium] (1997): *Vidékfejlesztés*. FM, Budapest (Agrárprogram Szakmai Füzetek; 13.)
- Font E. (2001): Alakul a magyar vidék? *A Falu*, 3., 16–19.
- Friedmann, H., McMichael, M. (1989): Agriculture and the state system. *Sociologia Ruralis*, 2., 93–117. <http://doi.org/fc35w2>
- Glatz F. (2005): A vidéki Magyarország jövője. *Ezredforduló*, 1–2., 3–21.
- Haartsen, T., Groote, P., Huigen, P. P. P. (eds.) (2000): *Claiming rural identities: Dynamics, contexts*,

- politics. Van Gorcum, Assen
- Halfacree, K. H. (1993): Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 1., 23–37. <http://doi.org/cqs34t>
- Hoggart, K., Buller, H., Black, R. (1995): *Rural Europe: Identity and change*. Arnold, London
- Horlings, L. G., Marsden, T. K. (2014): Exploring the ‘new rural paradigm’ in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda. *European Urban and Regional Studies*, 1., 4–20. <http://doi.org/zz9>
- Jávor K. (2003): Rövid meditáció a Nemzeti Vidékfejlesztési Tervről. *A Falu*, 3., 21–22.
- Kanalas I., Kiss A. (szerk.) (2006): *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét
- Kovács I. (szerk.) (2007): *Vidék- és falukép a változó időben*. Argumentum Kiadó, Budapest
- Kovács I. (2013): *A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar társadalom szervezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest
- Laczko I. (1999): Vidék, vidékfejlesztés. *Gazdálkodás*, 1., 66–67.
- Lowe, P., Murdoch, J., Marsden, T., Munton, R., Flynn, A. (1993): Regulating the new rural spaces: the uneven development of land. *Journal of Rural Studies*, 3., 205–222. <http://doi.org/bwh38t>
- Marsden, T. (1998): New rural territories: regulating the differentiated rural space. *Journal of Rural Studies*, 1., 107–117. <http://doi.org/cf2j4z>
- Marsden, T., Murdoch, J., Lowe, P., Munton, R. C., Flynn, A. (1993): *Constructing the countryside*. Taylor & Francis, London (Restructuring rural areas; 1.)
- Mills, B. K. (1999): Why the search for a definition of rurality may be a fool's errand. *POPFEST Online Journal*, 2., http://www.drbyanmills.com/uploads/7/5/6/6/7566679/rurality_defined.pdf (Letöltés: 2014. szeptember 22.)
- Newby, H. (1980): Rural sociology: Trend Report. *Current Sociology*, 1., 1–144. <http://doi.org/b8nfxk>
- Newby, H. (1985): 25 years of rural sociology. *Sociologia Ruralis*, 3–4., 207–213. <http://doi.org/fhjs4b>
- Obenaus, H., Zert, G. (1998): Transformationsprozesse in ländlichen Räumen in Mecklenburg Vorpommern. In: Maier, P. (Hrsg.): *DAAD Project*. Universität Rostock. 29–54.
- Pratt, A. C. (1996): Discourses of rurality: Loose talk or social struggle? *Journal of Rural Studies*, 1., 69–78. <http://doi.org/cgg47m>
- Quendler, T. (1986): *Entwicklungsprogram für die Land- und Forstwirtschaft*. LR-Aktuell, Steiermark, 3–14.
- Ray, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. *Sociologia Ruralis*, 1. 3–20. <http://doi.org/ck688t>
- Rechnitzer J. (1998): *Területi stratégiák*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs
- Romány P. (2003): A vidék öröksége. *Debreceni Szemle*, 3., 456–469.
- Rye, J. F. (2006): Rural youths' images of the rural. *Journal of Rural Studies*, 4., 409–421. <http://doi.org/d8j33c>
- Sarudi Cs. (2003): *Társ- és vidékfejlesztés*. Agroinform Kiadó, Budapest
- Spitzer, H. (1991): *Raumnutzungslehre*. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart
- Szakál F. (1999): *A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei I.: A vidékfejlesztés szervezési és ökonomiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései*. BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest (Magyarország az ezredfordulón: MTA Stratégiai Kutatások)
- Terluin, I. J. (2001): *Rural regions in the EU: Exploring differences in economic development*. Dissertation, University of Groningen, Faculty of Spatial Sciences <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/rw/2001/i.j.terluin/?pLanguage=en&pFullItemRecord=ON> (Letöltés: 2014. augusztus 22.)
- Terluin, I. J. (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. *Journal of Rural Studies*, 3., 327–344. <http://doi.org/b9hnb8>
- Verburg, P. H. et al. (2010): Trajectories of land use change in Europe: a model-based exploration of rural futures. *Landscape Ecology*, 2., 217–232. <http://doi.org/dkch7h>
- Waldorf, B. S. (2006): *A continuous multi-dimensional measure of rurality: Moving beyond threshold measures*. Paper selected for the Annual Meetings of the Association of Agricultural Economics, Long Beach, http://agecon.lib.umn.edu/cgi-bin/pdf_view.pl?paperid=21522&ftype=.pdf (Letöltés: 2014. szeptember 5)
- Wytrzens, H. K. (1994): *Agrarplanung*. Böhlau Verlag, Wien, Köln. Weimar

Egyéb online források

- http://www.contactalimentaire.com/fileadmin/ImageFichier_Archive/contact_alimentaire/Fichiers_Documents/Resolution_anglais/resolution_96-5_ang.pdf Council of Europe 1996 (Letöltés: 2014. szeptember 22.)
- DG AGRI http://ec.europa.eu/dgs/agriculture/index_en.htm (Letöltés: 2014. augusztus 30.)
- DORA <http://www.abdn.ac.uk/irr/arkleton/publications/dora.shtml> (Letöltés: 2014. augusztus 30.)
- EDORA http://www.espon.eu/main/Menu_Projects/Menu_AppliedResearch/edora.html (Letöltés: 2014. augusztus 30.)
- EUROSTAT adatok és ábrák <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (Letöltés: 2014. szeptember 1.)
- RUREMPLO http://www.cipra.org/alpknowhow/publications/ciprapublication.2005-10-12.8271139569/diff_promises_of_employment_dvpt_in_french_rural_areas.pdf (Letöltés: 2014. augusztus 9.)
- SEGIRA http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/external/employment/full-text_en.pdf (Letöltés: 2014. augusztus 25.)

Függelék

A komplex vidéktípusok meghatározásánál használt tematikus indikátorkatalógus
Társadalmi állapot

1. természetes szaporodás 2000–2011 közötti átlaga 1000 lakosra,
2. belföldi vándorlási különbözet 2000–2011 közötti átlaga 1000 lakosra,
3. 60 évesnél idősebbek aránya 2011,
4. rendszeres szociális segélyben részesítettek átlagos száma 2011,
5. internet-előfizetések aránya a lakónépességhez 2010,
6. házasságkötésekre jutó válások száma 2011,
7. terhességmegszakításokra jutó elveszülések száma 2011,
8. a háziorvosi ellátásban a megjelentek és a meglátogatottak száma 2011,
9. a pszichiátriai és szenvedélybetegek összesített száma 2011,
10. a családsegítő szolgáltatást igénybe vevők száma 2011,
11. védelemben vett kiskorú gyermekek száma 2011,
12. veszélyeztetett kiskorú gyermekek száma 2011,
13. rendszeres művelődési formákban résztvevők aránya 2011,
14. nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó aránya 2011.

Gazdasági állapot

1. nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú népességből 2011,
2. 180 napon túl nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú népességből 2011,
3. egy főre jutó SZJA alapját képező jövedelem 2010,
4. az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma 2011,
5. 2000–2011 között épült lakások aránya a 2011-es lakásállományból,
6. működő vállalkozások száma 1000 lakosra 2011,
7. egy szállásadóra jutó vendégéjszakák száma 2011.

Agrárfüggőség

1. agrárnépsűrűség – az MVH regisztrációjában szereplő egyéni gazdálkodók száma (2009) a Corine mezőgazdasági területeire (2006) vetítve (fő/km²),
2. állatállomány nagysága állategységben 2010,
3. mezőgazdasági területek aránya a teljes területből 2006,
4. őstermelésből és kistermelésből származó jövedelem aránya az összes belföldi jövedelemből 2010.

Tájhasználat és környezeti érzékenység és állapot

1. NATURA 2000 és a természetvédelmi területek aránya, 2013-as letöltés a Természetvédelmi Információs Rendszerből (TIR, geo.kvvm.hu)